

OG`ISHGAN XULQNING PSIXODINAMIK JIHATLARI VA BUNDAY BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PRAFILAKTIK ISHLAR

Matyusupova Nodira Anvarovna

Urganch Davlat Universiteti Pedagogika fakulteti

Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada og'ishgan xulqqa ekzistensial- gumanistik yondashuv va og'ishgan xulqning psixodinamik jihatlari haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: biologik omillar, irsiy belgilar, ishtimoiy birlik, ekzistensial-gumanistik yondashuvlar, psixodinamik aspektlari

Аннотация: В данной статье описывается экзистенциально-гуманистический подход к девиантному поведению и психодинамические аспекты девиантного поведения.

Ключевые слова: биологические факторы, наследственные признаки, профессиональная единица, экзистенциально-гуманистические подходы, психодинамические аспекты

Abstract: In this article, the existential-humanistic approach to deviant behavior and the psychodynamic aspects of deviant behavior are mentioned.

Key words: biological factors, hereditary characters, occupational unit, existential-humanistic approaches, psychodynamic aspects.

Psixopatologik mezonlardan tibbiyotda foydalaniladi. Uni shaxsning og'ishgan xulqi va boshqa sohalarda qo'llashga qiziqtiradigan narsa mavjud. Ehtimol, bu deviant xulq tadqiqotlarining an'anaviy ravishda klinik sharoitlarda olib borilishi bilan bog'liqdir, medikamentoz terapiya esa bunday holatlarda keng tarqalgan edi. Psixopatologik mezon nuqtai nazaridan barcha axloqiy ko'rinishlarni ikkiga: "sog'lik — kasallik" ma'nosida me'yoriy va patologiyaga ajratish mumkin. Butun jahon sog'liqni saqlash tashkilotining nizomida sog'lik "kasallik va jismoniy nuqsonlarning yo'qligi sifatidagina emas, balki to'liq jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy farovonlik holati" sifatida ta'riflanadi.

Kasallik - "organizmning tuzilmasi va funksiyasidagi zararlar uning to'ldiruvchi-moslashuvchi mexanizmlarida sifatli-o'ziga xos shaklida reaktiv mobillashuv davrida ichki va tashqi omillar ta'siri ostida o'z oqimida buzilgan hayot; kasallik ko'pincha bemor hayotiy faoliyatida ozodlikning cheklanishi va muhitga moslashuvning umuman yoki qisman susayishi bilan xarakterlanadi". Bunda patologiya - tibbiy me'yorlar mazmunida "me'yordan har qanday og'ishdir". Yoki boshqacha aytganda "bu aniq nozologik birliklarning umumiy nomi", ya'ni kasallik va uning belgilari tasnifida sanab o'tishgan holatlardan biriga mos tushadi.

Kasalliklar tasnifida og'ishgan xulq alohida fiziologik birlik sifatida ajratilmagan, shubhasiz, u na patologiyaning shakli, na qat'iy belgilangan tibbiy tushuncha hisoblanadi. Ayni damda og'ishgan xulq me'yor va xarakter aksentuatsiyasi, vaziyatli reaksiya, rivojlanishning buzilishi, kasallik oldi kabi patologiya o'rtasida yotuvchi ko'rinishlar qatorida keng ko'rib chiqiladi. Sanab o'tilgan shakllar muammoning xarakteri bilan uyg'unlashgan murakkabliklar va tashxisiy belgilarning noaniqligi bilan xarakterlanadi. Masalan, "xarakter aksentuatsiyasi - bu uning me'yorida boshqalarga nisbatan yaxshi va hatto ko'tarinki mustahkamlikda psixogen ta'sirlarning muayyan turiga munosabatda tanlangan zaiflik ma'lum bo'ladigan alohida chiziqlari o'ta kuchaytirilgan oxirgi variant. Ma'lumki, qator holatlarda aksentuatsiya qonunga qarshi harakat, suisidal axloq, giyohvand moddalarni iste'mol qilish kabi og'ishgan xulq bilan uyg'unlashadi. Ayni damda aksentuatsiyalangan xarakterli ko'pchilik odamlarning axloqi og'ishgan hisoblanmaydi.

K.Leongardning fikriga ko'ra rivojlangan davlatlarda aholining 50 % foiziga aksentuatsiya xosdir. Bunda ularning ko'pchilik qismi me'yoriy axloqni namoyish qiladi va hatto jamiyat oldida alohida xizmatlarga ega. Shunga o'xshash psixik patologiya (psixopatiya, nevrozlar, psixozlar va h.k.) sohasidagi istalgan izdan chiqish har doim ham og'ishgan xulq bilan bog'liq emas. Ba'zi holatlarda psixik kasalliklar patogen moslashmaslikni keltirib chiqargan holatda axloqiy buzilishlar bilan birga borishi mumkin. Psixik parokandalikning boshqa holatlarida axloqiy og'ish bo'lmaydi.

Ijtimoiy-me'yoriy mezon jamiyat hayotaning turli sohalarida o'ta muhim ahamiyatga ega. Har bir odamning axloqi har kuni baholanadi va turli - tuman ijtimoiy me'yorlar yordamida boshqariladi. Ijtimoiy - me'yoriy mezonlarga muvofiq axloqning ayni damda jamiyat talablariga mos tushishi me'yoriy deb anglanadi va ma'qullanadi. Og'ishgan xulq esa aksincha, asosiy jamoaviy ko'rsatmalar va qadriyatlarga ziddir. Jamiyatning o'zi o'zgarasa, unda amal qilayotgan ijtimoiy me'yorlar ham o'zgaradi. Masalan, sho'rolar davlatida "kommunizm quruvchisi" sifati burch tuyg'usi, g'oyaga sadoqat, jamoaviy mas'uliyat, birlashgan tafakkur kabi keng yoyilgandi. Qayta qurish vaqtidan boshlab shaxsiy tashabbuskorlik, mustaqillik, epcillik muhim rol o'ynay boshladi. Ijtimoiy-me'yoriy mezon nuqtai nazaridan axloq me'yoriyligining yetakchi ko'rsatkichi shaxsning ijtimoiy moslashganlik darajasi hisoblanadi. Bunda me'yordagi muvaffaqiyatli moslashuv, qadriyatlararo individning xususiyatlari va uni o'rab turgan ijtimoiy muhitdagi talablar, qoidalarning maqbul muvozanati bilan xarakterlanadi. Shubhasiz, ijtimoiy talablarni yaqqol inkor etish kabi individuallikni barobarlash, masalan, **konformlilik** shaklida - shaxs manfaatlarini muhit bosimiga to'liq bo'ysundirish ham birdek muammo hisoblanadi. Yetaricha **moslashmaganlik** - bu shaxsiy ahamiyatli bo'lgani kabi muhit talablarini qabul qilish va bajarishga shuningdek, o'z individualligini aniq ijtimoiy sharoitlarda ro'yobga chiqarishning sust layoqat holati. Moslashmaganlikning ijtimoiy va individual

ko'rinishlarini ajratish mumkin. Moslashmaganlikning ijtimoiy ko'rinishlari quyidagilar hisoblanadi:

- past o'zlashtirish, o'z mehnati bilan mablag' ishlab topishga layoqatsizlik;
- hayotiy muhim sohalarda surunkali yoki yaqqol ifodalangan omadsizlik (oilada, ishda, shaxslararo munosabatlarda, sog'likda;)
- qonun bilan nizolar;
- yakkalanib qolish.

Moslashmaganlikning individual ko'ripishlari sifatida quyidagilarni ko'rib chiqish mumkin:

- ijtimoiy talablarga munosabati yuzasidan salbiy ichki tartib (ular bilan kelishmaslik, tushunmaslik, norozilik, qarshi harakat);
- o'zining mas'uliyatidan qochishga intilishida atrofdagilarga qat'iy e'tiroz bildirish, egosentrizm;
- surunkali xissiy noqulaylik;
- o'z-o'zini boshqarishning besamaraligi;
- janjalkashlik va kommunikativ ko'nikmalarning zaifligi;
- reallikni kognitiv buzib ko'rsatish.

Odam turlicha tuyg'ularni - yengil xavotir va o'ziga ishonchsizlikdan tortib, chidab bo'lmas darajadagi nochorlik, qo'rquv, umidsizlik jazavalarigacha boshidan kechirishi mumkin. Bunda shaxsning real ijtimoiy maqomi va uning individual ongi o'rtasida bo'linishi yuzaga kelishi mumkin.

Individual-psixologik mezon har bir shaxs, uning individualligini, o'sib boruvchi barcha qadriyatlarini aks ettiradi. Ushbu mezonga muvofiq, insonga qo'shilgan zamonaviy talablar uning ijtimoiy farmoyishlarni bajarishga qobiliyatini cheklamaydi, biroq shaxsning o'z-o'zini anglashi va o'ziga xosligini ham ko'zda tutadi. Shu bilan bog'liq ravishda bizning zamonda shaxsning eng muhim sifatleri deb quyidagilarni aytish mumkin: tashqi olam va o'ziga nisbatan uning ichki pozitsiyasi, qaror qabul qilish va tanlash layoqati, shuningdek, shaxsiy axloqiga ma'suliyti, ijtimoiy borliqda o'z o'rnini topishi va shaxsiy potensialning o'z-o'zini ro'yobga chiqarishi undagi individual rivojlanishning yetakchi vazifasi deb tan olinadi. Bizning ta'limotimiz predmeti shaxsning shunday axloqiy aspektiki, uni og'ishgan xulq sifatida tasniflash mumkin. Og'ishgan xulq psixik fenomenlar qatorida o'zining shaxsiy o'rnini egallaydi. U psixik kasalliklar, patologik holat, nevrozlar, psixosomatik parokandalik va boshqa kabi ko'rinishlar qatorida mavjud. Ushbu fenomenlar tibbiy me'yorlar nuqtai nazaridan "sog'liq - kasallik oldi — kasallik" o'zida ko'rib chiqiladi. Shaxsning og'ishgan xulqini, bizning nazarimizda, psixopatologiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqish ma'nosizdir. Og'ishgan xulq "ijtimoiylashuv ~ moslashmaganlik - yakkalanish" o'zida shaxsning ijtimoiypsixologik maqomini aks ettiradi. Ma'lumki, maxsus adabiyotlarda "og'ishgan xulq" atamasi ko'pincha deviant axloq (yechgalo -

lotin tilida og'ishgan) sinonimi bilan almashtiriladi. Kelgusida biz o'zaro bir-birining o'rnini to'ldiruvchi sifatida har ikkala atamani qo'llaymiz - "og'ishgan", "deviant", bunda birinchi atama aniq va o'rganilgan bo'lgani sababli afzal ko'riladi. O'rganilayotgan tushunchaning yaqqol ko'rinib turgan murakkabligiga hammadan avvalo, uning fanlararo xarakteri sababdir. Hozirgi vaqtda atamadan ikki asosiy mazmunda foydalaniladi. Deviant axloq "rasman o'rnatilgan yoki haqiqatda ushbu jamiyatda yuzaga kelgan me'yorlarga mos kelmaydigan muomala, inson harakati" ma'nosida psixologiya, pedagogika va psixiatriyaning predmeti sifatida yuzaga chiqadi. "Inson faoliyatining ommaviy va mustahkam shakllariga nisbatan ifodalanuvchi va rasman o'rnatilgan yoki ushbu jamiyatda haqiqatda mavjud bo'lgan me'yorlar va umidlarga mos tushuvchi ijtimoiy ko'rinish ma'nosida u sotsiologiya, huquq, ijtimoiy psixologiyaning predmeti hisoblanadi. Ushbu ishda biz og'ishgan xulqni birinchi aspektidagi afzalligida - individual faollikning ko'rinishi sifatida ko'rib chiqamiz. Tushunchani ta'riflash ko'rinishning muhim belgilarini ajratishni ko'zda tutadi.

Og'ishgan xulqning psixodinamik jihatlari. Shaxsning og'ishgan xulqining shunday maxsus xususiyatlarini ajratish maqsadga muvofiqki, u bizga bu xulqni boshqa fenomenlardan farqlashda, shuningdek, aniq bir odamda uning mavjudligi hamda dinamikasini aniqlash zaruratida yordam bersin. Shaxsning og'ishgan xulqi - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu harakat mavjud qonunlar, qoidalar, ana'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydi. Deviant axloqni me'yordan og'ishgan axloq sifatida aniqlaganda shuni esda tutish kerakki, ijtimoiy me'yorlar o'zgaradi. Bu, o'z navbatida, og'ishgan xulqqa tarixan o'tkinchi xarakterni beradi. Shubhasiz, deviant axloq - bu har qanday me'yor emas, balki ushbu jamiyat uchun shu vaqtda bir muncha muxim bo'lgan ijtimoiy me'yorning buzilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Makartыcheva G.I., «Korretsiya deviantnogo povedeniya podrostkov»
2. Nemchinova N., «Trening trenerov. Razvitie lidetskix kachestv i navykov vzaimodeystviya s maloy gruppoy»
3. Nurimanova F.K., «Razvitie tsennostno-smyslovogo samoopredeleniya starsheklassnikov»
4. Ryazanova D.V., "Trening s podrostkami"
5. Torn K. Trening., "Nastol'naya kniga treninga"